

PENELITIAN KAJIAN LEPAS: SEJARAH ETNIK LUNDAYEH DI SABAH

Past Research: The History of The Lundayeh Ethnic Group in Sabah

Mohd Juhar Harun¹
Jane Wong Kon Ling²
Kavitha Ganesan³

¹Calon PhD, Pusat Penataran Ilmu dan Bahasa, Universiti Malaysia Sabah,

²Prof, Madya, Pusat Penataran Ilmu dan Bahasa, Universiti Malaysia Sabah,

³Pensyarah kanan, Pusat Penataran Ilmu dan Bahasa, Universiti Malaysia Sabah,

¹ Mdjuhar_ums@yahoo.com,

²jane@ums.edu.my,

³kavitha@ums.edu.my,

Dihantar:24 Mac 2023 / Diterima:11 Jun 2023 / Terbit:21 Disember 2023

Abstrak

Penulisan ini membincangkan tentang penelitian kajian para sarjana lepas yang memfokuskan kepada sejarah etnik minoriti Lundayeh di Sabah. Berpandukan kaedah sejarah, penulisan ini cuba meneliti sejarah masyarakat Lundayeh di Sabah. Etnik Lundayeh memiliki taburan populasi di empat wilayah sekitar kepulauan Borneo iaitu di Kalimantan, Indonesia, Brunei, Sabah dan Sarawak. Di setiap wilayah tersebut, etnik ini memiliki label nama yang berbeza seperti Dayak Lundayeh di Kalimantan, Indonesia, Murut (Lun Bawang) di Brunei, Lun Bawang di Sarawak dan Lundayeh di Sabah. Namun, dalam makalah ini hanya lebih tertumpu kepada masyarakat Lundayeh dalam konteks negeri Sabah sahaja. Meskipun pada hakikatnya, kajian ilmiah yang memfokuskan kepada etnik minoriti Lundayeh di di negeri ini masih kurang dilakukan. Justeru, makalah ini cuba meneliti kajian-kajian oleh para sarjana lepas tentang sejarah etnik Lundayeh di Sabah. Penelitian kajian-kajian daripada sarjana lepas mengenai

sejarah masyarakat Lundayeh amat penting bagi memberikan kefahaman tentang kewujudan etnik minoriti ini yang akhirnya menjadi salah satu entiti dalam masyarakat majmuk di negeri Sabah.

Kata Kunci: Sejarah, Etnik, Lundayeh, Sabah

Abstract

This writing discusses the research of past scholars who focus on the history of the Lundayeh ethnic minority in Sabah. Guided by the historical method, this writing tries to examine the history of the Lundayeh community in Sabah. The Lundayeh ethnic group has a population distribution in four regions around the Borneo archipelago, namely in Kalimantan, Indonesia, Brunei, Sabah, and Sarawak. In each region, this ethnic group has different name labels such as Dayak Lundayeh in Kalimantan, Indonesia, Murut (Lun Bawang) in Brunei, Lun Bawang in Sarawak, and Lundayeh in Sabah. However, this paper only focuses on the Lundayeh community in the context of the state of Sabah. Although, scientific research focusing on the Lundayeh ethnic minority in this state is still lacking. Therefore, this paper tries to examine the studies by previous scholars about the history of Lundayeh ethnicity in Sabah. Research studies from past scholars on the history of the Lundayeh community are very important to provide an understanding of the existence of this ethnic minority which eventually became one of the entities in the pluralistic society in the state of Sabah.

Keywords: History, Ethnicity, Lundayeh, Sabah

Pengenalan

Etnik Lundayeh merupakan nama salah satu suku kamu minoriti di Sabah. Suku ini turut boleh dijumpai di sekitar kepulauan Borneo lainnya seperti di Kalimantan, Indonesia yang dikenali

sebagai Dayak, Lun Bawang di Sarawak dan Brunei. Menurut kajian yang telah dilakukan Bala et. al. (2007), telah didapati bahawa sebelum pembahagian wilayah terbentuk antara kuasa penjajah British dan Belanda yang menduduki kepulauan Borneo, kaum Lundayeh memang mendiami kawasan tanah tanpa sempadan. Kesan daripada penjajahan kuasa kolonial di kepulauan Borneo telah membawa kepada pembahagian kawasan di bawah wilayah politik Malaysia, Brunei dan Indonesia. Perpecahan ini mempengaruhi kepada identiti pengenalan nama etnik Lundayeh ini di kepulauan Borneo. Di Sabah suku ini dikenali sebagai Lundayeh, di Sarawak sebagai Lun Bawang, di Brunei sebagai Murut (Lun Bawang) dan di Kalimantan, Indonesia, sebagai Dayak Lundayeh. Meskipun memiliki setiap nama yang berbeza mengikut wilayah di kepulauan Borneo ini namun masih tetap memiliki bahasa, adat dan budaya yang sama.

Bukan itu sahaja, Bala et. al. (2011) dalam satu kajian yang bertajuk 'Sejarah Masyarakat Lundayeh: Kajian Mengenai Asal-usul, Migrasi dan Petempatan di Daerah Sipitang, 1945-2000' telah menegaskan bahawa etnik Lundayeh merupakan salah satu etnik minoriti yang amat kurang dikenali dalam dunia akademik dan arus semasa disebabkan etnik ini diklasifikasikan sebagai satu entiti bawah etnik 'Murut'. Negeri Sabah mempunyai keunikan daripada aspek kepelbagaian kumpulan masyarakat penduduk asal yang dilabelkan sebagai etnik 'peribumi', 'bumiputra' atau 'anak negeri' yang agak mengelirukan dari segi identiti etnik, budaya dan kepercayaan. Situasi ini telah merumitkan usaha ke arah menentukan klasifikasi etnik yang tepat bagi setiap kumpulan etnik di negeri ini. Usaha menggabungkan beberapa kumpulan etnik di bawah satu klasifikasi etnik adalah langkah wajar untuk kepentingan politik, yakni mewujudkan hubungan dan perpaduan dalam masyarakat Sabah. Walau bagaimanapun, secara realitinya berlaku kecenderungan setiap kumpulan etnik berkeinginan untuk menegaskan pendirian masing-masing bahawa mereka memiliki klasifikasi identiti yang tersendiri. Buktinya, Lundayeh merupakan salah satu contoh etnik yang memiliki isu klasifikasi etnik di Sabah.

Lundayeh

Istilah Lundayeh merupakan terma digunakan sejak berkurun lama untuk etnik ini meskipun telah mengalami beberapa kali proses perubahan sebutan dan ejaan. Antaranya ialah seperti Lun Dayeh, Lun Dayah, Lun Daye, Lun Daya, Lun Dayoh, Lun Nan Ba', Lun Lod Murut, Lun Daya, Lun Bawang dan Dayak. Hal ini seperti yang telah dinyatakan oleh Robert (2008), etnik Lundayeh kurang dikenali disebabkan ramai pihak beranggapan bahawa suku kaum ini disamakan dengan etnik Murut. Menurut Prentice, D.J (1965), istilah Murut banyak menimbulkan kekeliruan disebabkan wujud pendapat yang menyatakan bahawa di kepulauan Borneo terdapat dua kumpulan etnik Murut. Kumpulan pertama ialah mereka yang tinggal di Sarawak iaitu merujuk kepada Murut Sarawak (dikenali sebagai Lun Bawang dan Lundayeh di Sabah). Manakala kumpulan kedua pula digelar sebagai Murut Sabah dan dikenali sebagai Tagal di Sarawak. Menurut Bala (1993), beliau menyatakan bahawa istilah untuk memberikan nama etnik Lun Bawang pada asalnya muncul disebabkan berlaku satu pertikaian klasifikasi Murut yang digunakan di Sabah dan Sarawak. Dalam konteks negeri Sabah, istilah tersebut merujuk kepada suku kaum seperti Sumambuq, Alumbis, Nabai, Baukon, Timogun, Paluan, dan Tagal atau Idahan Murut manakala di Sarawak, ia merujuk kepada Lun Bawang atau Tagal. Hal ini seperti yang dinyatakan oleh Langub dalam Ipoi Datan (1989:143): -

"Murut is used by outsiders as an ethnic term of reference for the people who consider themselves as Lun Bawang. However, the Lun Bawang use several other labels such as Lun Dayeh, Lun Lod, Lun Ba, Lun Tana Luun and Lun Bawang as terms of self-reference."

Dalam pernyataan tersebut didapati bahawa terdapat dua persamaan kod rujukan etnik ini berdasarkan kajian Ipoi Datan dan Crain (1974) iaitu etnik yang disebut sebagai 'Lun Bawang' dan 'Lun Dayeh'. Bukan itu sahaja, dalam satu penulisan Crain yang memetik kajian Prentice D.J. dalam Ipoi Datan (1989:143)

berhubung dengan identifikasi etnik ini di Sabah telah menyebut bahawa: -

"Murut is used by outsiders as an ethnic term of reference for the people who consider themselves as Lun Bawang. However, the Lun Bawang use several other labels such as Lun Dayeh, Lun Lod, Lun Ba, Lun Tana Luun and Lun Bawang as terms of self-reference."

Pernyataan tersebut turut dibincangkan dalam satu penulisan yang dilakukan oleh St. John (1862), beliau memberikan penjelasan terperinci tentang penggunaan istilah 'Murut' yang disamakan dengan etnik Lundayeh di Sabah. Menurut beliau, pada asalnya istilah 'Murut' merujuk kepada sebuah gunung yang dikenali sebagai 'Gunung Murud'. Gunung Murud merupakan salah satu gunung yang tertinggi di negeri Sarawak dengan memiliki ketinggian 2,438-meter daripada paras laut. Penduduk asal yang menetap di kawasan gunung tersebut terdiri daripada masyarakat di Sarawak yang pada hari ini dikenali sebagai etnik Lun Bawang, Tabun dan Kelabit. Penduduk yang tinggal di kawasan Gunung Murud dan di sepanjang Sungai Limbang (sungai yang mengalir berpunca dari puncak gunung Murud) mempunyai hubungan pertalian ekonomi melalui aktiviti perdagangan dengan masyarakat di Brunei khususnya suku kaum Brunei dan Kedayan semenjak ratusan tahun dahulu.

Bukan itu sahaja, St. John (1862) turut menyatakan bahawa orang hulu atau masyarakat etnik yang tinggal di kawasan Gunung Murud pada ketika itu merupakan penduduk dari kawasan pedalaman dan tinggal di bahagian hulu akan membawa hasil hutan seperti rotan, damar, tanduk dan hempedu binatang ke Brunei untuk diperdagangkan atau melakukan sistem barter dengan penduduk di wilayah itu. Sistem barter yang dilakukan antara orang hulu dengan penduduk di Brunei adalah untuk mendapatkan barangan keperluan bagi aktiviti perladangan dan pemburuan. Antara alat tersebut ialah seperti kain, garam, besi untuk membuat parang, kapak, pisau dan bujak serta lain-lain lagi. Dalam proses aktiviti perdagangan itu berlaku, apabila

masyarakat etnik dari kawasan Gunung Murud ini tiba di Brunei, penduduk di Brunei akan bertanya tentang asal tempat tinggal atau kampung mereka. Jawapan yang akan diberikan oleh masyarakat yang datang dari kawasan Gunung Murud ini lebih cenderung untuk menjawab "asal dari hulu" dengan beranggapan sekiranya mereka menjawab dengan lebih terperinci sekalipun masyarakat di Brunei pasti tidak tahu tempat yang dimaksudkan. Namun begitu, masyarakat di Brunei hanya mengetahui dan pernah mendengar kawasan Gunung Murud.

Oleh disebabkan itu, apabila orang-orang hulu berdagang ke Brunei mereka akan selalu membawa identiti mereka sebagai pedagang yang datang daripada hulu dan berasal daripada Gunung Murud. Berpunca daripada itu masyarakat Brunei mengenali masyarakat etnik dari hulu Limbang, Sarawak ini sebagai 'Orang Murud'. Namun, dalam kalangan suku Kedayan dan Brunei mereka menyebut istilah 'Murud' tersebut dengan gelaran 'Murut'. Sementara itu, sekiranya terdapat orang-orang Eropah yang datang ke Borneo khususnya di Brunei dan bertanyakan tentang suku yang tinggal di kawasan pedalaman kepada masyarakat Brunei, maka mereka akan menjawab kelompok tersebut dikenali sebagai 'orang Murut'. Semenjak daripada itu, semua penduduk asli yang tinggal di kawasan pedalaman daerah Baram (Kelabit), daerah Lawas (Lun Bawang), daerah Sipitang (Lundayeh dan Tahol), daerah Tenom, Keningau, Nabawan, Sapulut dan Pensiangan di Selatan Sabah pun turut dianggap sebagai suku Murut oleh penjajah British. Bukan itu sahaja, hal ini disebabkan oleh seluruh masyarakat etnik yang dinyatakan tersebut tinggal di rumah Panjang, menjalankan aktiviti menanam padi di bukit, memiliki budaya hidup, rupa dan bentuk fizikal yang lebih kurang sama walaupun bertutur dalam bahasa yang berbeza.

Dalam satu penelitian yang lain, berdasarkan satu jurnal hasil nukilan Ganesan dan Shaffarullah Abdul Rahman (2022) dalam Michael Bryson (2022) percaya bahawa terdapat sebab lain yang membawa kepada konflik ini. Implikasi yang ditimbulkan oleh istilah "Murut" disebabkan ia berakar umbi dalam stereotaip

yang diwujudkan oleh kolonial. Seawal tahun 1913, seorang pegawai British yang dikenali sebagai Herald telah menggunakan istilah Murut Sarawak bagi merujuk kepada individu atau sekumpulan manusia yang selalu mabuk, kotor, dan malas. Beliau mendakwa bahawa masyarakat Murut ini dikaitkan dengan selalu mabuk, cara hidup yang tidak bersih, memiliki tabiat kotor dan adat resam yang menjijikkan.

Namun begitu, menurut Ganang (1971), pada tahun 1970, masyarakat suku Murut (Lun Bawang) di Sarawak telah berpendapat bahawa mereka tidak sesuai lagi untuk digelar sebagai suku Murut. Hal ini disebabkan pada hakikatnya etnik Murut (Sabah) dan etnik Murut (Lun Bawang) memiliki unsur linguistik yang sangat berbeza. Oleh yang demikian, wakil pihak etnik Murut (Lun Bawang) telah mengadakan satu mesyuarat yang diketuai oleh Racha Umung, merupakan individu berketurunan suku Tabun. Dalam mesyuarat tersebut semua pihak yang hadir telah bersetuju agar istilah Lun Bawang diterima sebagai identiti rasmi bagi suku mereka tanpa perbincangan dan persetujuan daripada wakil penduduk etnik Lundayeh dari pedalaman daerah Lawas (Sarawak), Sabah, Kalimantan (Indonesia) serta etnik Murut dari Brunei. Bukan itu sahaja, dalam penulisan yang ditulis oleh Bala dan Wong (2010:29) dalam Ismail dan Baszley (2010) telah menyatakan bahawa penggunaan istilah 'Murut' tidak digunakan sebagai rujukan oleh masyarakat etnik Lundayeh sama ada yang terdapat di Sabah, Sarawak, Brunei mahupun Kalimantan, Indonesia. Di Sabah, pada masa kini, istilah etnik Lundayeh telah diterima sebagai salah satu label etnik yang berdiri sendiri dan tidak lagi menjadi sub etnik di bawah etnik Murut.

Tambahan lagi, menurut Bala dan Wong (2010), penggunaan label 'Lun Dayeh' digunakan secara rasmi oleh Kerajaan Kalimantan, Indonesia. Hal ini disebabkan Kerajaan Kalimantan menggunakan istilah 'Lun Dayeh' adalah untuk merujuk kepada kumpulan etnik yang tinggal di kawasan pedalaman di Wilayah Kalimantan Timur, Indonesia. Disamping itu juga, dalam penulisan yang dilakukan oleh Bala dan Wong

seluruh penduduk yang mendiami kawasan pedalaman dan kawasan tanah tinggi atau pergunungan. Oleh yang demikian, Kerajaan Negeri Sarawak secara rasminya menjadikan penggunaan istilah 'orang ulu' untuk merujuk semua kumpulan etnik minoriti yang mendiami kawasan pedalaman di Sarawak. Bukan itu sahaja, penutur asli etnik Lundayeh mempunyai istilah yang khusus iaitu 'lun tana luun' membawa maksud bermaksud 'orang tanah atas' atau merujuk kepada penduduk yang tinggal di kawasan tanah tinggi yang mengamalkan pertanian huma. Sementara itu, penduduk di kawasan tanah pamah dengan orientasi pertanian sawah pula dinamakan sebagai 'lun ba' yang membawa maksud 'orang tanah basah' ataupun masyarakat yang tinggal di kawasan tanah rendah. Di samping itu juga, terdapat dua istilah yang lain iaitu 'lun bawang' dan 'lun nepura'. Kedua-dua istilah ini digunakan untuk membezakan pembahagian haj dan pemilikan harta ke atas sebuah petempatan. Istilah 'lun bawang' merujuk kepada 'orang tempatan' ataupun 'orang asal' manakala istilah 'lun nepura' membawa maksud 'orang migran' atau pun 'pendatang'. Hal ini bertujuan untuk membezakan penduduk asal sebuah kampung dengan orang luar yang telah berhijrah ke dalam kampung yang sama.

Dalam kajian yang lain, iaitu daripada G.C Wooley (1922) telah menyatakan bahawa istilah 'Lundayeh' bukan wujud daripada penutur asli etnik ini sendiri namun diberikan oleh penduduk yang tinggal di kawasan persisiran pantai Sabah atau Sarawak dengan merujuk kelompok manusia yang mendiami kawasan tinggi, hulu dan pedalaman. Misalnya istilah 'Lun Bawang' merujuk kepada kelompok manusia yang mendiami kawasan di hulu sungai termasuk dan istilah 'Lun Dayeh' pula merujuk kelompok manusia yang tinggal di kawasan pergunungan atau kawasan tinggi. Manakala, istilah 'Lun Lod' pula merujuk kepada kelompok manusia yang menetap di kawasan rendah yang berhampiran dengan persisiran laut. Pernyataan ini turut disokong oleh Crain (1974; 1978) dengan menyatakan bahawa label Lun Dayeh' lebih merujuk kepada orang yang tinggal di kawasan hulu Sungai Padas dengan Mengalong di Sabah.

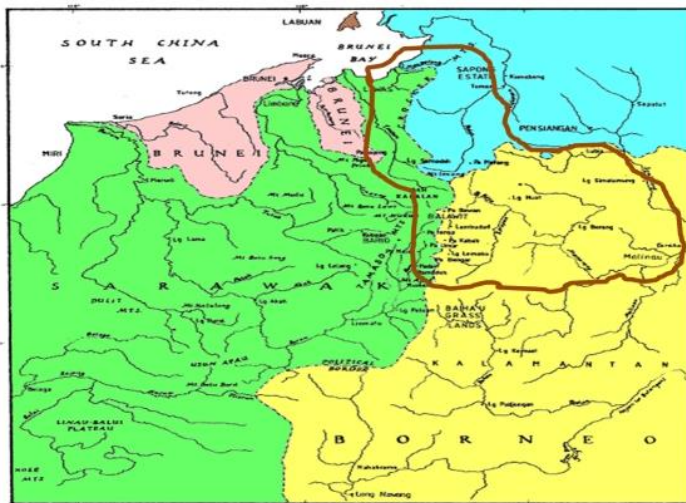

Pada asalnya, istilah 'Dayeh dan 'Lod' adalah merujuk kepada sebatang sungai. Terma 'Dayeh' membawa maksud hulu sungai manakala 'Lod' pula membawa maksud bermaksud hilir sungai. Oleh yang demikian, apabila istilah 'Lun' yang membawa makna 'orang' digunakan untuk merujuk kelompok manusia yang tinggal di kawasan hulu sungai atau kawasan pergunungan iaitu 'Dayeh' maka terbentuk istilah "Lun Dayeh" yang terbentuk dalam dua suku kata yang dieja secara terpisah. Oleh yang demikian, perkataan 'Lun Dayeh' yang dieja secara berasingan ini merupakan istilah yang diberikan oleh masyarakat luar daripada konteks etnik ini untuk merujuk kepada kelompok manusia yang tinggal di kawasan tanah tinggi dan hulu pedalaman. Manakala, istilah 'Lundayeh' yang dieja secara rapat dan satu perkataan ini merujuk kepada identiti etnik yang diklasifikasikan secara rasmi sebagai etnik peribumi di Sabah. Pada tahun 1970-an, penggunaan istilah 'Lundayeh' telah sebat dan diterima oleh masyarakat sebagai salah satu nama etnik Bumiputra Anak Negeri yang terdapat di Sabah. Nama yang pada asalnya dieja dalam dua perkataan 'Lun Dayeh' akhirnya telah diubah menjadi satu perkataan sahaja iaitu 'Lundayeh' dan telah diguna pakai sehingga kini. Hal ini dapat dibuktikan melalui penulisan artikel Lundayeh Luk Nekukab Mateh, Ganang (1971), bahawa menurut beliau pada akhir tahun 1970-an nama Lundayeh telah menjadi nama yang sebat dan telah diterima oleh masyarakat umum sebagai salah satu nama suku kaum peribumi di Sabah.

Migrasi dan Petempatan Awal Etnik Lundayeh di Sabah

Terdapat satu hasil penelitian yang telah dilakukan oleh Crain (1978) yang menyatakan bahawa berdasarkan Department of Statistics, Malaysian Population Report, (1980), etnik Lun Dayeh atau Lun Bawang telah berada di Kepulauan Borneo dengan populasi sekitar 25,000 orang di Kalimantan, 10,000 orang di Sarawak, 2,000 orang di Sabah dan sekitar dalam 300 lebih orang di Brunei. Terdapat beberapa lokasi yang menjadi penempatan di sekitar Borneo bagi etnik Lundayeh ini. Hal ini seperti yang telah direkodkan oleh Balang (1949), Harrisson (1959) dan Le Bar

(1972), berdasarkan catatan mereka etnik Lundayeh ini boleh ditemui di Bahau, Mentarang, Kemaloh, Paya dan Sungai Sesayap untuk di sekitar Kalimantan Timur. Di Sabah, etnik Lundayeh tertumpu tinggal di sekitar Ulu Padas dan Mengalong manakala Di Brunei boleh ditemui di Kawasan Temburong dan Pandaruan. Di Sarawak pula, majoriti etnik ini tinggal di sekitar Limbang. Kedudukan kawasan petempatan masyarakat etnik Lundayeh di sekitar kepulauan Borneo boleh dilihat melalui Peta 1.

Peta 1: Kawasan Petempatan Masyarakat Etnik Lundayeh Kepulauan Borneo

Sumber: Adaptasi daripada *The Royale Geographic Society* (1959) dalam Ganang *et. al.* (2018).

Terdapat beberapa andaian asal usul kumpulan etnik ini berasal dari dataran tinggi Kelabit-Kerayan di pertengahan Borneo khususnya sekitar kawasan utara sempadan Sarawak-Kalimantan. Pada masa kini, kawasan utama taburan penempatan dan populasi etnik Lundayeh berada di Kalimantan Timur yang merujuk di Kawasan tenggara sehingga ke pesisir Bahau (timur Dataran Tinggi Mentarang, di barat-daya Sungai Kemaloh, Sungai Raya dan Sungai Sesayap). Bukan itu sahaja, di Sarawak pula, ia merujuk di kawasan hulu Sungai Baram, pertengahan Daerah Limbang, seluruh lembah Sungai Trusan dan Sungai Lawas Damit dalam Daerah Lawas. Di sekitar Brunei, terdapat populasi kecil etnik Lundayeh yang tinggal di tebing Sungai Temburong dan

Sungai Padaruan. Manakala di Sabah pula, penempatan utama etnik Lundayeh tertumpu di kawasan hulu Sungai Padas, lembah Sungai Mengalong dan sekitar pinggir kawasan antara pekan Sindumin dan pekan Sipitang. Kini, majoriti etnik Lundayeh menetap di daerah Sipitang, Tenom, Keningau dan Beaufort, dan sebahagian kecil berselerak di daerah-daerah lain seluruh Sabah. Bilangan penduduk etnik ini dianggarkan seramai 9,000 hingga 10,000 orang dan majoriti daripada mereka menetap di kawasan pedalaman Negeri Sabah iaitu di Daerah Sipitang.

Menurut Deegan (1973) merupakan seorang sarjana Amerika Syarikat yang memfokuskan dalam bidang Antropologi menyatakan bahawa etnik Lun Bawang telah menetap pada seawal tahun 1800 di sekitar Kawasan Lawas Damit di Sarawak. Tambahan lagi, menurut Deegan, masyarakat etnik Lundayeh yang telah menetap di sekitar perbatasan selatan negeri Sabah merupakan golongan terawal yang berasal daripada masyarakat etnik Lun Bawang yang terkemudian dan dianggarkan lebih kurang 200 tahun yang lalu. Bukan itu sahaja, terdapat juga beberapa pendapat para sarjana yang lain yang membincangkan pola migrasi dan taburan etnik Lundayeh di sekitar Borneo. Antaranya ialah seperti Tom Harrisson (1959) telah menyatakan pandangan beliau bahawa etnik Lundayeh telah menghuni beberapa kawasan perbatasan Borneo atau dikenali sebagai Northern Central Borneo seawal zaman penyebaran agama Kristian lagi. Hal ini dibuktikan dengan pertemuan tiga garis persempadanan politik antara Kalimantan Timur di utara, Sabah di selatan dan Sarawak di timur-laut.

Selain itu juga, Spencer St. John (1863) turut menegaskan bahawa etnik Lundayeh merupakan penghuni terawal yang tinggal di kawasan Lembah Sungai Trusan yang turut dikenali sebagai Murut Trusan dan lembah hulu Sungai Limbang atau Murut Limbang. Tambahan lagi, menurut Crain (1970), beliau berpendapat bahawa etnik Lundayeh merupakan kelompok manusia yang menghuni di kawasan hulu Sungai Sesayap di kawasan Kalimantan Timur. Setelah itu, golongan ini mula bermigrasi selepas Perang Dunia Kedua ke kawasan selatan Sabah

khususnya di daerah Sipitang. Manakala, dalam perbincangan mengenai sejarah migrasi etnik Lundayeh, Bala *et. al.* (2007: 215) dan Simon *et. al.* (2017b) telah berpendapat bahawa etnik Lundayeh telah melakukan penghijrahan ke Sabah dari arah Kalimantan Timur. Menurut mereka, proses migrasi ini telah berlaku bermula seawal tahun 1950-an dengan dua kelompok yang berbeza. Kelompok pertama ialah mereka yang tiba dan menetap kekal di kawasan Ranau iaitu Sungai Mengalong. Manakala, kelompok yang kedua ialah mereka yang berada di kawasan Long Pasia dan Long Mio yang terletak di hulu Sungai Padas yang terletak di daerah Sipitang, Sabah.

Hujah ini turut dipanjangkan lagi oleh Padoch (1981) yang telah menyifatkan bahawa proses migrasi etnik Lundayeh ini turut berlaku di sekitar bahagian pedalaman Kalimantan Timur iaitu seperti di kawasan Paya, Sesayap, Kemaloh dan Kerayan. Namun, setelah wujud persempadanan antara Malaysia, Brunei dan Kalimantan, etnik Lundayeh tidak lagi bebas untuk melakukan pergerakan berpindah dari satu tempat ke satu tempat yang lainnya seperti sebelumnya. Etnik Lundayeh yang telah berada dan menetap di dalam wilayah negeri Sabah dan Sarawak secara automatiknya menjadi warganegara Malaysia. Begitu juga bagi mereka yang berada di wilayah Kalimantan (Indonesia) dan Brunei, masing-masing akan menjadi warganegara negara tersebut. Oleh yang demikian, dalam konteks negeri Sabah, Ulu Padas dianggap sebagai penempatan awal yang merujuk kepada asal-usul etnik Lundayeh. Pada era lampau, etnik ini membina rumah Panjang berdekatan dengan sungai di dalam hutan. Antaranya ialah hulu Sungai Matang dan anak-anak sungai yang mengalir di sekitarnya.

Sehubungan dengan itu, masyarakat Lundayeh juga mempunyai persepsi imigrasi berasaskan cerita legenda nenek moyang mereka. Mereka percaya bahawa asal usul nenek moyang dan proses migrasi etnik ini dapat dirujuk berasaskan sebuah cerita legenda Upai Samaring yang dipercayai merupakan seorang manusia yang gagah perkasa dan memiliki kuasa sakti (Topp, 2006). Beliau menjadi tokoh yang sangat dihormati dan dikenang

sehingga kini dalam kalangan masyarakat Lundayeh. Hal ini disebabkan pelbagai cerita tentang keberanian dan kekuatan beliau yang menyebabkan sehingga kini kisahnya dijulang sebagai seorang perwira etnik ini.

Dalam satu penulisan Topp (2006) yang bertajuk 'The Lundayeh of Long Pasia and Long Mio: Their History and Legends' telah menceritakan kisah legenda Upai Semaring ini. Menurut kisah yang dinukilkan, Upai Semaring tinggal bersama isteri dan anak perempuannya di kawasan yang berdekatan dengan air terjun yang dikenali sebagai air terjun Krayan. Air terjun ini terletak di bahagian utara wilayah Kalimantan Timur Indonesia. Kisah proses migrasi berlaku apabila pada suatu hari isteri beliau telah meninggal dunia akibat sakit. Rentetan daripada itu, Upai Semaring yang berasa amat sedih atas kehilangan isterinya telah membuat keputusan meninggalkan kampung halamannya. Beliau memulakan perjalanan dan pengembaraan yang akhirnya membawa dia ke arah selatan yakni kawasan Sungai Matang iaitu merupakan kawasan di Long Pasia. Ketika beliau berada di Sungai Matang, Upai Semaring menghentikan perjalanan seketika dan pada masa yang sama sempat mengukir ukiran di atas batu menggunakan jari telunjuknya. Masyarakat setempat menggelar ukiran di atas batu tersebut dengan terma 'batu narit'. Ukiran batu seperti ini yang diukir oleh Upai Semaring turut dijumpai di beberapa lokasi berhampiran seperti kawasan Punang Trusan yang berada di sempadan antara negeri Sarawak dan Sabah.

Selain itu juga, kisah legenda Upai Samaring turut dikaitkan dengan kisah seorang manusia sakti bernama Rang Dungo yang telah menemui sebiji telur besar di sebuah puncak gunung. Dipercayai bahawa telur tersebut telah menetas dan mewujudkan sosok seorang wanita yang sangat cantik yang diberikan nama Terur Acho oleh Rang Dungo. Rang Dungo telah menjadikan Terur Acho sebagai isterinya. Pasangan ini telah melahirkan keturunan yang akhirnya dipercayai membentuk kumpulan masyarakat Lundayeh yang mendiami lembah Sungai Sesayap di kawasan Kalimantan Timur. Bukan itu sahaja, dipercayai petempatan awal masyarakat Lundayeh dipercayai bermula di Lembah Pa' Rayah

atau Sungai Raya merujuk kepada sebatang anak sungai yang mengalir melintasi Dataran Bruan di Long Nuat menuju ke Sungai Sesayap (Topp, 2006).

Tambahan lagi, dalam perbincangan tentang sejarah penghijrahan etnik Lundayeh, telah dipercayai bahawa penghijrahan etnik Lundayeh ke Sabah adalah bermula dari arah Kalimantan Timur. Bukan itu sahaja, terdapat pandangan sarjana yang mendakwa penghijrahan etnik ini berlaku di pelbagai tempat di negeri Sabah bermula pada tahun 1950-an, iaitu dengan dua kumpulan. Kumpulan pertama tiba di bahagian hulu dan bahagian tengah Sungai Mengalong di kawasan Ranau manakala Kumpulan kedua pula yang menuju ke arah hulu Sungai Padas di Daerah Sipitang merujuk kepada kawasan Long Pasia dan Long Mio (Simeonet *et. al.*, 2017, Bala *et. al.*, 2007). Pandangan sarjana lain pula berpendapat bahawa penghijrahan etnik Lundayeh turut berlaku di bahagian pedalaman Kalimantan Timur iaitu ke kawasan Kemaloh, Paya, Sesayap dan Kerayan (Padoch, 1981). Namun menurut Bala *et. al.* (2007), setelah proses persempadanan antara Malaysia, Brunei dan Kalimantan, Indonesia telah berjaya dilakukan, komuniti etnik Lundayeh tidak lagi bergerak bebas untuk berhijrah seperti sebelum ini. Mereka akan menjadi warganegara bagi setiap kawasan daripada empat wilayah yang mereka menetap. Hal ini membuktikan meskipun masyarakat etnik ini memiliki taburan kependudukan di empat wilayah ini, tetapi mereka masih berkongsi bahasa, budaya, adat, cara hidup yang sama. Malah mereka masih memiliki ahli keluarga daripada kawasan yang berbeza di setiap wilayah yang dimaksudkan.

Kesimpulan

Sejarah etnik Lundayeh di negeri ini merupakan salah satu elemen asas yang sangat penting bagi meneliti corak atau cara pendekatan yang digunakan untuk komuniti di Sabah. Usaha dalam melakukan penyelidikan dan penulisan daripada sarjana terdahulu yang memfokuskan kepada etnik Lundayeh

memberikan sumbangan yang besar kepada pengkaji-pengkaji akan datang sebagai rujukan asas dalam melakukan penyelidikan tentang masyarakat minoriti ini. Meskipun pada hakikatnya sehingga hari ini penulisan atau kajian penuh yang dilakukan secara menyeluruh untuk masyarakat Lundayeh ini masih kurang dilakukan namun ia bukan menjadi satu penghalang untuk membuat penelitian secara rapi tentang sejarah etnik Lundayeh di negeri Sabah. Kajian-kajian yang memfokuskan kepada etnik minoriti Lundayeh khususnya dan etnik-etnik tempatan lain di Sabah amnya perlu diberikan perhatian dan keutamaan secukupnya. Hal ini disebabkan walaupun jumlah populasi masyarakat minoriti ini agak kecil berbanding kaum-kaum yang lain di negeri ini, namun tidak dapat dinafikan mereka merupakan salah satu entiti yang memainkan peranan yang sangat besar dan penting dalam lipatan sejarah pembentukan masyarakat majmuk di negeri Sabah sehingga hari ini.

Senarai Rujukan

Buku dan Jurnal

- Bala, B., Baszley Bee, Nordin Sakke, Paul Porodong, Jane Wong Kon Ling, Lokman Abdul Samad, Saat Awang Damit dan Azizan Morsidi. 2009. *Sejarah Masyarakat Lundayeh: Kajian Mengenai Asal Usul, Migrasi dan Petempatan Di Daerah Sipitang, 1945-2000*.
- Bala, B., dan Jane Wong Kon Ling. 2007. Perubahan Sosiobudaya Masyarakat Lundayeh. Dalam Saidatul Nornis et. al. *Pluraliti Etnik dan Budaya di Sabah*. Kota Kinabalu: Penerbit UMS.
- Bolang, A. dan Harrison, T., 1949. Murut and Related Vocabularies, With Special Reference to North Borneo Terminology. *Sarawak Museum Journal*. Vol. 5.

- Crain, J.B, dan Vicki Person-Rounds. 2011. Place, Person and Power: Lundayeh/Lun Bawang Pre-and Post-Christian Narratives. *Sarawak Muzium Jurnal*, 8(90), 1-22.
- Crain, J.B. 1970. The Lun Dayeh of Sabah, East Malaysia: Aspects of Marriage and Social Exchange. (Tesis Ph.D.), Faculty of the Graduate School, Cornell University.
- Crain, J.B. 1970. The Mengalong Lun Dayeh Longhouse. *Sarawak Museum Journal*. Vol. 18 (36-37): 169-185.
- Crain, J.B. 1970a. The Domestic Family and Long-House Among the Mengalong Lun Dayeh. *Sarawak Museum Journal*, 18:186–92.
- Crain, J.B. 1972. Murut Depopulation and the Sipitang Lun Dayeh. *JMBRAS*, 45(2), 110-121.
- Crain, J.B. 1973. Mengalong Lun Dayeh Agricultural Organization. *Brunei Museum Journal*. Vol. 3:1-25.
- Crain, J.B. 1978. The Lun Dayeh. Dalam King, Victor (ed.). *Essays on Borneo Societies. Hull Monographs on Southeast Asia. No. 7*. Oxford: University Press.
- Crain, J.B. 1994. The Lundayeh. Dalam King, Victor (ed.) *World Within: The Ethnic Groups of Borneo*. Kuala Lumpur: Percetakan Sooriya.
- Ganang R.Y, Jane Wong Kon Ling, Kavitha Ganesan. 2018. Representation on of Buayeh in the Quality of Life of the Lundayeh People. *Malaysian Journal of Social Sciences, and Humanities (MJSSH)*, Volume 3, Issue 2, 169-184.
- Ganang R.Y, Jay B. Crain dan Vicki Pearson-Rounds. 2008. *Kemaloh Lundayeh-English Dictionary*. Phillips, Me: Borneo Research Council.
- Ganang R.Y. 2009. *Lundayeh Dictionary Lundayeh-English, Malaysia: National Department for Culture and Arts*. Cetakrapi Sdn.Bhd.
- Ganesan, K. dan Shaffarullah Abdul Rahman. 2022. *Headhunting and Native Agency in Lundayeh Oral Literature: A Humanist Perspective*. Dalam 1st Edition: The Routledge Companion to Humanism and Literature Edited by Michael Bryson.
- Ganesan, K., Anantha Raman Govindasamy, Jane Wong Kon Ling, Shaffarullah Abdul Rahman, Kennedy Aaron Aguol, Jamsari Hashim, Bilcher Bala. 2020. Environmental Challenges and Traditional Food Practices: The Indigenous Lundayeh of Long Pasia, Sabah, Borneo. Etropic: Electronic. *Journal of Studies in The Tropics*, 19 (1). pp. 200-222. ISSN 1448-2940.
- Harrison, T. 1959. The Kelabits and Muruts. Dalam Harrison, T. (ed.). *The Peoples of Sarawak*. Kuching: Government Printing Office.

- Harrisson, T. dan Barbara Harrisson. 1969-1970. The Prehistory of Sabah. *Sabah Society Journal*. Monograph. Vol. 4.
- Ipoi Datan. 2011. Traditional Earthen Crocodile Effigies of The Lun Bawang in Sarawak: Functions, Origin and Significance. *Sarawak Museum Journal*, 8(90), 23-42.
- Langub, J. 1987. Ethnic Self-Labeling of the Murut or Lun Bawang of Sarawak. Dalam *SOJOURN. The Study of Ethnicity in Southeast Asia*. Vol. 2. No. 2. Singapore: Institute of Southeast Asia Studies.
- Langub, J. 1992. Lun Bawang Oral Literature: An Overview. *Second Biennial International Conference of the Borneo Research Council*, Kota Kinabalu, Sabah.
- Topp, L. 2006. *The Lundayeh of Long Pasia and Long Mio. Their History and Legends*. Denmark: WWF.
- Tuie, M. 1990. *Orang Gunung Murut (Kumpulan Cerita Rakyat Lun bawang)*. Kuala Lumpur: Dewan Bahasa Dan Pustaka, Kementerian Pendidikan Malaysia.
- Tuie, M. 1995. *Masyarakat Lun Bawang Sarawak: Suatu Pengenalan*. Kuala Lumpur: Dewan Bahasa Dan Pustaka, Kementerian Pendidikan Malaysia.
- Wong, J.K.L., Bilcher Bala dan Baszley Bee. 2007. *Masyarakat Lundayeh di Sabah: Satu Kajian Asal Usul, Migrasi dan Klasifikasi Etnik. Pemuliharaan Sejarah dan Tamadun Borneo Ke Arah Pengukuhan Negara Bangsa*. Pusat Sejarah Brunei, Kementerian Kebudayaan, Belia dan Sukan.
- Yansen, T.P dan Ricky Yakub Ganang. 2018. *Dayak Lundayeh Idi Lunn Bawang, Budaya Serumpun di Dataran Tinggi Borneo*. Indonesia: Lembaga Literasi Dayak (LLD).